

Др Предраг М. Крстић

ЗАКОН И ОТПОР: КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКЕ РЕАКЦИЈЕ НА ИЗАЗОВ „БАРТЛБИ“

После излагања фабуле и неких значајних момената Мелвилове новеле *Перовођа Bartleby*, први део рада коментарише Делезово и Рансијерово тумачење реченице којом Бартлби одговара на све понуде и захтеве које се пред њега износе: „Радије не бих“. Средишњи делови рада посвећени су анализи (не)могућности једног преласка или поопштавања које ови интерпретатори приписују том исказу, преласка са „аграматичког“ на етички и политички отпор. Завршни делови рада, инспирисани Агамбеновом визијом Бартлбија, указују на својеврсни поступак редукције Мелвила и/или Делеза при артикулацији фигуре „апсолутне потенцијалности“. Њоме се не би заснивао нови закон, већ би се тек омогућавала игра моћи и отпора доброћудних сингуларности у мноштву, игра која не би била – која не би смела да буде – унапред регулисана.

Кључне речи: Мелвил, Делез, закон, отпор, потенцијалност.

1. Године 1853. Мелвил (Melville) је написао кратку причу *Писар Бартилби: њрича са Волстриџа (Bartleby, the Scrivener. A Story of Wallstreet)*. То је скаска о чиновнику Бартлбију, који прекида нормално пословање адвокатске канцеларије у којој почиње да ради својим формалним изговарањем: „Радије не бих“ (*I would prefer not to*), којим одговара на све што адвокат захтева или нуди. Адвокат, који је и наратор приче, испрва остаје затечен, „згрожен и ужаснут“ – не зна како да реагује (MELVILLE 2014: 58–61):¹

Ништа тако тешко не пада озбиљну човјеку као пасивни отпор. Кад особа којој се опиру није сасвим нечовјечне нарави, а онај који пружа отпор посве је нешкодљив у тој пасивности, онда ће онај први, кад је добре воље, покушати благонаклоно у машти протумачити оно што очито не може ријешити разумом. И тако сам ја углавном посматрао

---

¹ Сви наводи ослањају се на превод приче о Бартлбију Маје Шољан: MELVILLE 2014.

Bartlebyja и његове поступке. Јадник! мислио сам, он не смјера зло; очито није хотимице дрзак; његово држање довољно јасно показује да је то особењачко понашање ненамјерно (MELVILLE 2014: 64–65).

Чак и по сазнању да се Бартлби настанио у његовој канцеларији, адвоката преплављује мисао о тој нетом откривеној „јадној, туробној усамљености“ и саосећајна сетa (MELVILLE 2014: 71). Најзад је Бартлби престао и да преписује: на упорно инсистирање милосрдног адвоката који му је понудио паузу, објавио је да „заувјек престаје преписивати“. Адвокат не може више да пронађе оправдање због којег би Бартлби остао запослен, па му задаје рок до којег „мора безувјетно отићи из уреда“, о који се, наравно, Бартлби оглушује – јер ни то „Радије не би“ (MELVILLE 2014: 78–81). Адвокат постаје свестан да је у питању такорећи сукоб логика:

Није најважније јесам ли ја претпоставио да ће ме он напустити, већ хоће ли он одлучити да би тако радије. Њему је било много више стало до властитих склоности неголи до претпоставки (MELVILLE 2014: 82).

И адвокат закључује да он мора да напусти Бартлбија, кад већ Бартлби неће њега: пресељава се и оставља Бартлбија у празној старој канцеларији. Нови закупац избацио је Бартлбија, али је он онда упорно „луњао“ по читавој згради, седео на руковатима, спавао у улазу, узнемиравајући, према мишљењу кућевласника, све закупце и клијенте. Адвокат, као „последња особа за коју се зна да је имала било какве везе с њим“, прихвата да се још једном види с Бартлбијем у својим старим просторијама и приступају најиздашњијем „поверљивом разговору“ – са једнаким учинком као и претходни: Бартлби не би „никакве промене“ (MELVILLE 2014: 92–95).

Следећи сусрет одиграо се у затвору. Тамо је на позив кућевласника полиција због скитње одвела Бартлбија, чему се он „на свој безбојни, непокретни начин шутке покорио“ (MELVILLE 2014: 95–97). Даљих сусрета није било: већ при следећој посети..., „Уз подножје зида, чудновато склупчан на боку, свијених кољена и главом додирујући хладни камен, лежао је измучени Bartleby“ (MELVILLE 2014: 100). Адвокат накнадно сазнаје да је, пре усплења код њега, Бартлби био нижи чиновник у Уреду за неиспоручена писма у Вашингтону, где је, сасвим у складу са својом подложношћу „по нарави и несрећи блиједом безнађу“, пребирао по неурученим писмима и припремао их за спаљивање (MELVILLE 2014: 101).

2. ОТПОР ГРАМАТИЦИ. Мелвилова скаска о писару Бартлбију, написана средином деветнаестог века, доживела је неочекиване обраде у другој половини двадесетог века. Њене анализе и тумачења латили су се истакнути филозофи и теоретичари књижевности, ревитализујући је и реинтерпретирајући у кључу властитих теоријских концепција и подухвата. Они су из лика Бартлбија ишчитавали – или читавали у њега – нека парадигматска својства која би могла бити упутна са савременост. Чини се да би се дебата која

се поводом *Бартлбија* повела могла оријентисати с обзиром на два за њу пресудно важна појма: закон и отпор.

Делез (Deleuze) отвара расправу: одмах објављује да прича о Бартлбију „није метафора писца нити симбол нечега“, већ је „силовито комичан текст, а комично је увијек дословно“, па „попут какве новеле Клајста, Достојевског, Кафке или Бекета, с којима твори подземан слијед“,² „не жели казати ништа осим онога што дословно казује“: *I would prefer not to*. Делезово читање ту фразу назива „формулом“ и налази да је она у извесној мери „маниристичка“ и „формална“, али „граматички и синтактички исправна“. Међутим, њен изненадни завршетак, оно *not to*, оставља оно што одбацује неодређеним и даје читавом склопу „радикалан карактер, својеврсну граничну функцију“, преузимајући снагу и улогу некакве „аграматичке“ формуле: „Унаточ њеној нормалној конструкцији, она звучи као аномалија“ (DELEUZE 2014: 7–8).

Према Делезовом разумевању, „аграматичан“ би био исказ који обрће уобичајена правила граматике али не постаје бесмислени звук, није „антиграматичан“. Он подрива законе језика, али им се не супротставља, већ им се формално коректном употребом измиче. Исказу се не може упутити примедба да крши правила свог формирања, али он одступа од уобичајеног начина на који се то чини, он не укида него онеобичајава граматички поредак и тиме доводи у питање управо оперативност закона по којима се образовао. Тако формулом „Радије не бих“ – исказом који „није ни афирмација ни негација“, који је симултано и неодбацивање и неприхватање – Бартлби „аграматички“ суспендује језичке операторе и оставља у недоумици саговорника. Аграматичка формула баца у шок отворености за све могућности и, још и пре, неодлуке ни за једну. Бартлби „не одбија“, него „само не прихвата

² Нарочито с Бекетом. У *Критичким и клиничким есејима* Бартлбијева формула се ирричито назива „бекетовском“ (DELEUZE 1998a: 154), а бекетовским ликовима се приписује настојање да постану неприметни, неопажљиви (DELEUZE 1998b: 25–26). И управо тим безличним и сингуларним „животом“, „неименљивим“ животом „чисте иманенције“ (ВЕКЕТ 1986; 2015; упоредити. ŽUKAUSKAITĖ 2012) Бартлби се уписује међу њих или дописује њима. У једном другом низању, можда и значајнијем, Мелвилу, Достојевском и Кафки се придружује Музил (Musil): поређење и ређање их једначи по „критици разлога (’начело недовољног разлога’), проказивању психологије (’та велика рупа коју називамо душом’), новој логици (’друго стање’), Хиперборејској зони (’могуће’)“. То су велики романописци код којих „ствари остају загонетне а ипак не и произвољне: укратко, једна нова логика, у потпуности логика, али која нас не води натраг к уму већ захваћа унутрашњу блискост живота и смрти“. Они су дали „живот оним ликовима који бораве у ништавилу, опстају само у празнини, до конца чувају свој мистерији и постављају изазов пред логику и психологију“: „Ништа више но живот, роман – када досегне тражену Зону, хиперборејску Зону, далеко од умјерених крајева, не мора се оправдавати“ (DELEUZE 2014: 28). Ти писци су изборили „право на супериорни ирационализам“ које се више не осећа обавезним да објашњава понашање својих ликова и даје им разлог, као што и „сам живот никад ништа не објашњава и у својим створовима оставља толико мрачних, непроничних, неодређених зона које се опиру сваком расвјетљавању“: „Живот је тај који оправдава, он нема разлога да га се оправдава“ (DELEUZE 2014: 29).

оно непожељно, само отклања то нешто што радије не би хтио“, али ни не прихвата ништа пожељно, „не потврђује нешто друго што би радије хтио“. Његова формула је „разорна“, уверен је и уверава Делез; она „хара јер подједнако неумољиво елиминира оно што би се радије хтјело као и оно што се радије не би хтјело“ и поништава једину референцу у односу на коју нешто може или не може да буде (не)пожељно:

Она докида појам на који се односи, и који отклања, али такођер и други појам који је наизглед задржала, а који постаје немогућ. У ствари, она их чини неразлучивима: она отвара зону неразлучивости, неодређености која не престаје расти између активности коју се радије не би хтјело и активности коју би се радије хтјело. Свака појединачност, сваки референт је докинут (DELEUZE 2014: 10).

Бартлби тако собом одражава стање „чисте стрпљиве пасивности“, „битка као битка, и ништа више“: „Радије бих ништа друго него нешто: не воља за небитком, него раст небитка воље“. Доследна пасивност ништа не заступа, па чак ни саму себе. Она би само да напусти „граматику“ – код Делеза егземплатно име за „закон“ уопште – према којој би нешто морала заступати, за нешто се ангаживати. То се може испоставити као најсубверзивније могуће држање, али истовремено и самоодбрамбена реакција. Неодређеност, зона неразлучивости пожељног и непожељног, услов је Бартлбијевог опстанка: он може да преживи једино ако се не повинује налогу да каже „да“ или „не“, једино ако „околиша у неизвесности која држи све на дистанци“ (DELEUZE 2014: 11).

Заветован „постајању“ насупротив „постојању“, токовима, беговима, „флуксевима“ насупротив седиментирању, „разлици“ насупротив идентитету или унутар њега (DELEZ 2009), Делез се често позива на изреку Пруста (Proust) како књижевност изумева неку врсту страног језика унутар језика. Он је међутим одводи корак даље или „преводи“ као оно „постајање-другим“ које измиче „доминантом систему“ (на пример, DELEUZE 1998c: iv; 1998d: 5).³ Бартлбијева формула тако постаје упечатљив пример оних синтаксичких творевина које су књижевна отеловљења тог постајање другим језиком. Уместо да формулу видимо као „лош пријевод са страног језика“, како на први мах звучи, Делез проналази њену „величанственост“ управо у могућности да у језику отвара неку врсту страног језика, у аграматичности која ипак није лишена свог „творбеног правила“, једне „логике негативне преференце: негативизам с ону страну сваке негације“, нове језичке логике која укида не само адвокатуову логику „претпоставки“, већ и претпоставке језика у целини и „гура га у тишину“. Формула *I would prefer not to* разара читав језик репрезентације, подрива систем правила који „раздваја“ ријечи и ствари, ријечи и радње, али такођер чинове и ријечи, она одсјеца језик од сваке референце“, тако да „ствара зону неодређености која узрокује да се

³ Захваљујем анонимном рецензенту на драгоценим примедбама које су помогле да се артикулишу претходни и други пасажии рада.

ријечи више не разликују, узрокује празнину у језику“, али и обесмишљава друштвене улоге, улогу послодавца који заповеда једнако као и улогу бунтовника, па Бартлбија чини „чистим изопшћеником којему више није могуће додијелити било који друштвени положај“ – осим оног „апсолутног позвања – бити човјек без референци, онај који се појави и ишчезне, без референце на себе или на нешто друго“ (DELEUZE 2014: 10–12, 14–16).

Са раскидањем поретка пословног пакта, у зони неодређености у којој не могу више да се разликују ни речи ни ликови, адвокат узмиче од власти тог ангажмана, а Бартлби остаје непокретан, окамењен.⁴ Бартлби ни не прихвата ни не пориче своју друштвену улогу, већ уместо тога „више воли“ да се око тога не мучи. Као и његова формула, која настаје из његовог сингуларног живота а не закона граматике, он је потпуно напустио царство закона: формула је равнодушна према граматички као што је Бартлби према вољи или мрзовољи за ово или оно. Али ако закон више не утиче на Бартлбија, Бартлби утиче на закон: његова формула чини језичке законе неоперативним утолико што би језик сада да служи животу, уместо да је обрнуто.

Критички следећи Делезову анализу, Жак Рансијер (Jacques Rancière) прво разликује причу (*l'histoire*), приповест неког догађаја, у којој се значење текста подударно са кажом која се казује, и симбол (*le symbole*), знак који алегоријски означава скривено значење које се може открити тумачењем. „Формула“, о којој говори Делез не објашњавајући изреком шта је (RANCIÈRE 2004: 146), према Рансијеру је нешто треће: „перформанс“, извођење у тексту, материјални исказ неразмрсиво повезан с материјалношћу исказа. Али, ако је тако, „формула“ би била нешто као одлика књижевности уопште: увид да су начин на који су ствари речене, текстура текста, звук речи, једнако важни као прича или њени скривени симболи. Казивањем „Радије не бих“ Бартлби изводи једно такво, типично књижевно, остварење: изводи говорни чин који умиче статусу репрезентације нечега, ичега, било као прича било као симбол, остављајући свет репрезентација неоперативним (RANCIÈRE 2004: 147) – али не и сувишним: још увек се мора знати значење речи у формули да би се разумео изведени говорни чин. Језик служи нечему изван себе, али се и односи према томе.

Наступајући скупа са Делезом, Рансијер прихвата разорне импликације „формуле“ – разламање узрочно-последичног поретка који влада светом

⁴ Бартлби би, према Делезовој класификацији, спадао у оне Мелвилове ликове који су „анђели или свеци хипохондри, готово глупи, створови невиности и чистоће, погођени конститутивном слабошћу, али такођер и страном љепотом, скамењени по природи, који радије не би уопће никакву вољу, небитак воље радије него ли вољу за небитком (хипохондарски негативизам)“: „Они могу преживјети само ако постану камен, нијечући вољу и постајући светима у том суздржавању“, закључује Делез, позивајући се на Шопенхауерову (Schopenhauer) концепцију светости као „чина којим Воља себе нијече докидањем сваке појединачности“, на ону концепцију свеца коју је Ниче (Nietzsche) видео у Парсифалу, „својеврсном Бартлбију“, ипак примећујући да ће „човек пре хтети ништавило, него што ће се лишити сваког хтења“ (Niče 1986: 169; DELEUZE 2014: 26–27).

репрезентације, уништење сваке хијерархије онога што је репрезентовано, раскид са аристотеловским књижевним системом у којем је стилска форма репрезентације била одређена репрезентованим субјектима – али истиче како, да би се заиста напустила грађевина мимезиса, није довољно напустити „норме и хијерархије мимезиса“, већ се мора напустити метафизика репрезентације и „њен читав систем означавања“. Моћ књижевности Делез стога мора да потражи у зони пре или испод света репрезентације, у свету „неживих егзистенција, инертних ствари које изгледају као животиње, вегетативних душа, скулптура које сањају и пејзажа који мисле“ (RANCIÈRE 2004: 148–149). Насупрот законима мимезиса су закони или безакоње тог виртуелног света, неодређеног, неиндивидуализованог, света пре репрезентације и разлога или, делезовским речником, света постајања у којем се експресивни детаљи еманципују и улазе у зону неодређености. Та „метафизика књижевности“, међутим, представља једну њену непрескочиву, иницијалну и „бесконачну противречност аутономије и хетерономије“ коју – према Рансијеровој опомену – Делезова анализа настоји да поништи (RANCIÈRE 2004: 150, 152).

Реч је, увек, о компромису између аутономије дела и хетерономије његових „ослобођених“ делова, о томе да хетерономија не функционише непосредовано у делу, као што би Делез хтео, већ увек у односу према аутономији текста као целине. Стога књижевност није кадра да напусти свет репрезентације, већ се бори с њим снагом оног што пребива испод њега. Насупрот Делезовој слици дела као нечег што следи „логику“ шизофреније и лудила, Рансијер инсистира да дело није лудило (RANCIÈRE 2004: 152–153), па и да није оправдано оштро подвајање формуле с једне и приче и симбола с друге стране. Бартлбијева формула напушта причу на нивоу репрезентације само је преносећи на ниво симбличког: она није само дословна, као што тврди Делез, него је и изречена у фабули: „Магична формула казује причу о магичној формули, преображава сваку причу о преображају у демонстрацију њене преображавалачке моћи“ (RANCIÈRE 2004: 153). Делегирајући књижевности моћ да непосредно изрази недиреференцирани свет изван света репрезентације, Делез гради перформативну концепцију књижевности, која безуспешно настоји да оконча њену конститутивну противречност: његова анализа формуле се коначно враћа датости приче и симболике, „датости која функционише као симбол моћи књижевности“ (RANCIÈRE 2004: 154).

3. Граматика отпора? Читање Бартлбија као човека без посебности и без форме, извешће Делеза из онтолошких питања (а)граматичности језика и увести у поље етике и политике. У његовој представи Бартлби је „човек без референци, без посједа, без својстава, без особина, превише плошан да би му се могла прикочити било каква појединачност“, он је чак и без „супстанције“. Читавом деветнаестом веку Делез приписује ту „потрагу за човјеком без имена, краљоубојцом и оцоубојцом, Уликсом модерног доба (?ја сам

Нитко’),⁵ потрагу за „сломљеним и механизираним човјеком великих метропола“, у којег се ипак инвестира и нада да би из њега могао на крају произаћи „Човјек будућности или новог свијета“ (DELEUZE 2014: 17). Одбег формулом од језичке форме за вољу књижевне композиције новог језика производи тако и некњижевну последицу: укидање партикуларности отвара простор за стварање нових модуса постојања, за „новог човека“.

Мелвил, подсећа Делез, брижљиво разликује „истинске Оригинале“ и „напросто изнимне или јединствене, посебне ликове“. Посебни ликови, попут адвоката, имају карактеристике које одређују њихову форму и слику, под утицајем су својих миљеа, а њихови поступци и реакције, као и њихов језик, руковођени су општим законима. За Оригинал попут Бартлбија, пак, „оставимо ли првотног Бога по страни, не знамо чак постоји ли у апсолутном облику“, јер је, у књижевном делу увек сингуларна, „моћна самотна Фигура која надилази сваку објашњиву форму“ и „блијешти изражајним цртама које карактеризирају непоколебљивост мишљења без слике, питања без одговора, екстремне логике без рационалности“. На неки „неекспланаторни, естетички начин“, они погађају свет „неизрецивим немиром“, „откривају његову празнину“, насавршенство његових закона, „осредњост појединачних створова, свијет као маскараду“: „Оригинал, каже Melville, не трпи утјецај своје средине, него напротив на окружење баца бјеличасто свјетло, слично оному који ’у Генези прати почетак свих ствари“ (DELEUZE 2014: 31–32).

Вазда на граници књижевнотеоријске проблематизације ликова и политичких визија, Делез сугерише помирење „оригинала и будућег човјечанства, нељудског и људског“, друге природе у првој, с ону страну патерналистичке (пато)логике. Адвокат је показао да „не постоје добри очеви“, већ „само чудовишни и прождирући очеви, те синови без отаца, скамењени синови“. „Ако је могуће спасити човјечанство и помирити оригинале, онда је то само у растакању, распаду очинске функције“, само ако падне маска милосрдног оца – „да би се умирила прва Природа“ и отворио пут оног „братства“ које се, код Мелвила и/или Делеза, радикално супротставља „кршћанском ’милосрђу’ и очинском ’човјекољубљу““. Ослобађање од конструкта „очинства“ крчи пут рађању „новог човјека или човјека без појединачности“, сједињењу „оригинала и човјечанства које утемељује друштво браће као нову универзалност“. У том друштву „савез замјењује наслеђивање, а пакт у крви крвно сродство“. Оно је „заједница самаца, која своје чланове повлачи

⁵ Делез, наиме, повезује Бартлбијеву тврдњу да није посебан са Одисејевим казивањем да је нико (*oudeis*). Одисеј, знано је, то одговара киклопу Полифему који га пита за име. Када Полифем чује да говори са *Oudeis*-ом, он стварно верује да (не) говори ником. Одисеј постаје нико, човек без референце (HORKHEIMER – ADORNO 1997: 62–65). Бартлбијева формула, као и Одисејева, раскида везу означитеља и означеног на тај начин да допушта означитељима да постану аутономне снаге без референце на спољни свет. Означитељ без означеног постаје чисти потенцијалитет који је кадар да значи било шта и стога стварно не значи ништа. Име је сведено на *oudeis*.

у безгранични постанак“: „Један брат, једна сестра, утолико истинитији уколико више нису свој, своја, будући је свака 'својина' нестала“ (DELEUZE 2014: 33–34).

Рансијер, међутим, верује да и Бартлбијев не-посебни карактер следи делезовски „канон“ књижевног дела које не изводи моћ књижевности, већ само показује извођење те моћи. Делез се враћа оној аристотеловској поезици коју силно жели да напусти, усредсређујући се на „оператора“, лик који функционише као покретачка сила иза фабуле. По цену прекорачења Мелвилове намере, Делез Бартлбија проглашава Оригиналом који пркоси „миметичкој дијади модела и копије“, поистовећујући је притом са „дијадом отац/син“: Бартлби би штавише требало да представља лице оне нове врсте која изражава некакав стварни свет који плута испод света репрезентације. Рансијеру се чини да, са концептом Оригинала, Делез заправо супротставља свет репрезентације свету мноштва, као што супротставља дело књижевности као противречности еманципованих експресивних детаља и његовог органског тоталитета тексту као „пачворку“. Рансијер одбацује управо то супротстављање, као што одбацује и привидно супротстављање извођења и репрезентације: књижевни текст није слободан простор виртуелног, као што Делез жели да верујемо, а Делезова властита симболичка пракса представља не текст као пачворк мноштава, већ „намеће нову фигуру борбе између света, коју воде егземпларни ликови“ (RANCIÈRE 2004: 157). Оригиналност проналази своју супротност у партикуларности, у ономе што има форму, слику и оперише према људским законима. Та посебност нечег универзалног, према Делезу, обележје је болести човека и друштва: она оживљава ону очинску функцију коју репрезентује адвокат. Бартлби је оличена симптоматологија те болести која указује на могућност излечења: он не поступа према правилима које му је очинска фигура поставила, одбија да преузме форму и чува обећање алтернативне, неочинске политике братства.

Заиста, Бартлбијева формула је код Делеза аграматички отпор – који прераста у основу новог друштва. Претпоставља се изоморфија закона граматике који ограничавају говор и друштвених закона који обавезују на посебне идентитете: онај тврдоглави аграматички отпор „Радије не бих“ представља се као „блажени заборав“ и потоњих закона и објава могућности сингуларности која се не може подвести ни под један закон и заједнице браће без оца која оставља сваки закон неоперативним. Одбијање једног канцеларијског чиновника да (у)ради свој посао Делез тумачи као његов потпун излазак изван закона и језика и друштва, у једно „споља“ које измиче свакој законодавној доминацији. Тај скок са отпора на објаву би се, међутим, могао учинити проблематичним – када се истовремено не би објавило и како тај „највиши проблем“, остварење заједнице браће и сестара без оца, уопште није „лични“ проблем, већ „историјски, географски, политички“, како није „едиповска фантазма“, већ „политички програм“ – и како је стога „већ разријешен, сам по себи“: Бартлби, Мелвилов самац, као и Кафкин, „мора наћи 'место својих шетњи', Америку“ (DELEUZE 2014: 35).

4. ОЗАКОЊЕЊЕ БЕЗАКОЊА? Развластивши оца, лишено партикуларности, друштво Оригинала претаче се у једну политику постајања, коју Делез проналази у Мелвиловој домовини Америци, у америчком револуционарном пројекту ослобађања од патерналистичке Енглеске и производњи једне, рекло би се, отворене заједнице. Утолико су „Американци“, за Делеза, „синови распршеног оца“, синови свих народа који, већ и пре стицања независности, о Држави мисле не желећи да понављају њену „стару мистерију“ – нацију, породицу, баштину, оца – већ да утемеље „универзум, друштво браће, федерацију људи и добара, заједницу појединаца анархиста“ (DELEUZE 2014: 35). Америка је представљала „потенцијалност човјека без појединачности, Оригиналнoг човјека“, човека без других карактеристика до оног „демократског достојанства“ које је сумњичаво према свакој појединачности, напросто човека, „без власништва, без обитељи и без нације“, баштиника и представника чиватог света и „свих стољећа свих времена“. Тај месижанизам *Homo tantum*-а, човека који „нема другог одређења осим да је човјек“ (DELEUZE 2014: 36), нескривено смера, према Делезу, на преображај света, на „мишљење новог свијета или новог човјека као оних који себе стварају“, на „афирмацију свијета као *ипроцеса*, као *архийелаја*“ –

Чак не као слагалице, чији дијелови, прилагођавајући се, реконструирају цјелину, него прије као зида од слободног, незацементираног камења, у којему сваки елемент важи за самог себе а ипак је у односу према другима (DELEUZE 2014: 37).

Тако у-зидана заједница лабаво постављеног, нецементираног камења, у којој сваки елемент задржава самосталност али се и односи према другима устаје, с једне стране, „против појединачности које супростављају човјека човјеку те хране неизљечиво неповјерење“, а с друге, „против Универзалнога или Цјелине, стапања душа у име велике љубави или милосрђа“. Оперисавши се на оба фронта, од појединачног и универзалног, преостају „оригинални“ људи у животу братске заједнице чији су чланови способни за „поверење“, способни за „веру у себе, у свет и у постајање“, „заједница проналазача, точније браће с архипелага, који спознају замјењују вјеровањем, или прије повјерењем: невјеровање у неки други свијет, него повјерење у овај свијет овдје, те у човјека као Бога“. Управо онако како је Бартлби од адвоката тражио само „мало повјерења“ – уместо „милосрђа, човјекољубља, свих кринки очинске функције“ (DELEUZE 2014: 38–40). Упркос томе што се отац вратио у својој друштвеној функцији и утврдио лабаво цементиран зид државотворним „новим цементом“ (DELEUZE 2014: 40–41), Мелвилов „Бартлби“ наставља да „чува права једног народа који ће тек доћи“, једног људског постајања које брани могућности неозакоњеног живота.

Схизофрено позвање: премда кататоничан и анорексичан, Bartleby није болесник, него лијечник болесне Америке, *Medicine-man*, нови Крист или брат свију нас (DELEUZE 2014: 42–43).

Али, не показује ли и Мелвилова прича да царство закона може, мање или више лако, да инкорпорира Бартлбијев аграматички отпор, па и онемогући

ону заједницу браће као хоризонталне мреже сингуларности коју не везује ни за какав закон оца који би структурирао целину? Није ли управо Бартлбијев лик фигура безизгледног „апсолутног одбијања“? (COOKE 2005: 97, 88; NEGRI – HARDT 2000: 203–204) Отклон од закона, макар за исходу склоне мислиоце, сам собом не производи ништа ново. Ако одбијањем и почиње ослободилачка политика, оно извесно још није и револуција, са своје осматрачнице запазиће Негри (Negri) и Харт (Hardt):

Потребно је да створимо ново друштвено тело, што је пројект који иде далеко изнад одбијања. [...] Тај пројект не води ка голом животу *homo tantum*-а, већ ка *homohomo*, ка човечанству на квадрат, обогаћеном колективном интелигенцијом и љубављу према заједници (NEGRI – HARDT 2000: 204).

Да би се побуна претворила у револуцију потребно је нешто преко пуког одбијања, потребна је љубав као фундаментални афект отпора, као „позитивни“ елемент негације закона, потребан је цемент који везује многострукост сингуларности у оно мноштво (*multitude*) које код Негрија и Харта стоји на месту Делезове заједнице браће без оца (NEGRI – HARDT 2004: 413, 100).

Усамљени отпор до смрти Бартлбија не може да представља предворје друштва за које Негри и Харт верују да се вреди борити или у коме вреди живети. Бартлби је за њих пре појединац у гомили, а не волећа сингарност у мноштву. Као актуелни чиновник, он казивањем адвокату *I would prefer not to* по-казује да се не може приковати за друштвени идентитет чиновника, већ је сингуларност која измиче границама закона, али шта ће актуелно постати пошто умакне закону резултат је слободне игре потенцијалности која се не може одиграти без укоренености у мноштву других сингуларности. Радосна љубав Фрање Асишког за бивствовање,⁶ а не Бартлбијева прича, према Негрију и Харту, парадигма је за оно заједничко у заједници браће. Не Делез, који помиње љубав у свом есеју супротстављајући се милосрдној хришћанској љубави, а братску заједницу назива „заједницом самаца“, *la communauté des célibataires* (DELEUZE 2014: 34): целибат не може бити парадигма љубави. Али како постићи режим љубави или каквим љубавним превратом остварити заједницу браће, питање је које су оставили неодговорени Негри и Харт, макар колико и Делез.

С друге стране, да ли нам је такав или икакав преврат уопште потребан? Да ли је поништење оца уопште пожељно? Психоанализа зна још од Фројда (Freud) да је лако убити оца и на тај начин установити заједницу браће; проблем је, верује се, што би та детериторијализована заједница

⁶ Закону и доминацији Фрањо супротставља радост заједништва са свим створењима у њиховом постојању – и због њега – у коме пребивају и све њихове разлике, у коме је апсолутна потенцијалност мноштва сингуларности из које сва бивствујућа настају (NEGRI – HARDT 2000: 356–359, 413). Схватање радости Негрија и Харта изведено је и из њеног Спинозиног (Spinoza) одређења као страсти, као, „стања трпљења којим дух прелази већем савршенству“ (SPINOZA 1983: 112). Осећамо радост када смо дубље повезаним са бивствовањем и, напротив, тугу, када смо одсечени од света. Радосна љубав је следствено осећање повезаности са свим бивствујућим укореневањем себе у чињеници пуког постојања свега што јесте.

уништеног закона запала у хаос рата свих против свих. Ако браћа могу да разреше тај сукоб једино измишљањем новог оца, тотема, коме опет могу дати ауторитет закона (FROLD 2014), не би ли онда Делезов *homo tantum* могао да постоји само виртуелно, а заједница коју би браћа евентуално и остварила распала би се изнутра, те би је радије ваљало избећи?

Проблематизујући Делезово превођење – путем књижевности – онтолошке силе живота у чисте сингуларности које улазе у егалитарни модус политичког постајања без преференције, без облика, у сталном покрету, без посебности и без оца, Рансијер не верује да би таква „политика у покрету“ уопште била добра. Потврду налази у оној Делезовој метафори која га нарочито погађа: друштва браће као нецементираног, лабаво повезаног камења, где сваки елемент има вредност по себи али и у односу на друге. Та слика би очито да се супротстави уређењу заједнице Оца са чврстом хијерархијом, али ипак представља „слободно друштво“ као – зид: као заграђивање пута „људима који ће доћи“ (RANCIÈRE 2004: 161–162). Исто као што текст не може да постоји само на молекуларном нивоу, ни народ заједнице браће без оца не може да постоји у слободном (а) хетерономном стању. Исто као што експресивни детаљи књижевности на један или други начин морају да се држе скупа у аутономној форми текста, тако Делезова заједница слободне и једнаке браће мора да задобије форму у којој је хетерономија репрезентована а једнакост зајамчена. Слика зида, „једном од последњих великих, снажних слика с којима нас је Делез оставио“, према Рансијеровом увиду, Делез управо игнорише тај налог (RANCIÈRE 2004: 161–162). Он користи књижевност као средство пробоја његове онтологије у поље политике, али ту проходност блокира, тврди Рансијер (2004: 164), управо његова слика зида.

5. СВЕ ЈЕ МОГУЋЕ. Могло би се заиста рећи да Делез Бартлбија види као отеловљење властитог филозофског пројекта, који се ослања на оне несубјективне, неогранске, неграматичке моћи „живота“ које заступа или у дело ставља књижевност. Али ако његово читање учитава или искушава своју „онтологију“ (ре)интерпретирајући једно дело, у још већој мери то важи за Агамбену (Agamben) анализу „Бартлбија“. Она је нескривено изведена у кључу његове теоријске констелације „потенцијалности“ – којој такође верује да и Бартлби припада. Наиме, Агамбен уверава да је западна етичка мисао превиђала или избегавала проблем потенцијалности, свдећи га на проблем воље и нужности и усредсређујући се на то шта се жели или шта мора да се чини – уместо шта може да се чини. Потенцијалност је ваљано представљана, још (к)од Аристотела, тек као она плоча на којој ништа није исписано: пре актуализовања, постоји могућност да се мисли или не мисли, пише или не пише – и управо тај потенцијал који треба или не треба актуализовати сачињава чисту потенцијалност мишљења или писања. „Исто као што архитекта задржава свој потенцијал да гради чак и када га не актуализује тако мисао постоји као потенцијал да се мисли или да се не мисли, као воштана плоча на којој ништа није написано“ (AGAMBEN 1999: 245).

Бартлби је, према Агамбену (1999: 254), фигура те савршене потенцијалности: он је „постао плоча за писање; он није ништа друго до бео лист“. Бартлбијев исказ „Радије не бих“ оспорава идеју да потенцијалност не може да пређе у актуелност без воље. Није реч о томе да он не жели да преписује или да напусти канцеларију – он једноставно радије не би. Уништавајући на тај начин могућност конструисања односа између способности и воље, Бартлбијева формула постаје сада „формула потенцијалности“ (AGAMBEN 1999: 255). Агамбен усваја Делезов аргумент да формула отвара зону неразлучивости између „да“ и „не“, афирмације и негације, пожељног и непожељног, али додаје да се та зона протеже и на потенцијал да се буде или чини и потенцијал да се не буде или не чини. Формула је чак несводива ни на поларност бивствовања и ништа и управо стога „еманципује потенцијалност и од њене везе са 'разумом' (*ratio*) и од њене подређености бивствовању“ (AGAMBEN 1999: 258). Она постоји аутономно, без разлога, у индиференцији бивствовања и ништа и, одбијајући да их супротставља, претходи обома као „могућност која превазилази оба“ (AGAMBEN 1999: 259).

Ослобађајући потенцијалност од разлога, доводећи у питање само бивствовање, пре (или изван) онога што је већ одређено као истина или лаж, Бартлби предузима један „експеримент потенцијалности“ за који Агамбен верује да би могао да се преобрази и у „парадигму књижевног писања“ (1999: 260–261). Формула је непроверљива: будући да је без истине и да претходи актуализованом бивствовању и небивствовању, она се не бави актуалном егзистенцијом или неегзистенцијом ствари, већ њиховом потенцијалношћу. Она представља један „експеримент апсолутне контингенције“, оног „бивања“ које може и да буде и да не буде (AGAMBEN 1999: 261). И она најзад призива ону тек потенцијалност прошлости – уместо да прошлост види у некаквој нужној линији догађаја (AGAMBEN 1999: 262): истина прошлости није нужно појављивање или непојављивање партикуларног догађаја, већ њена истина наступа изван или пре заузимања места ма које од те две могућности и састоји се у појављивања њене потенцијалности, тога да догађаја може и бити и не бити. „Агамбенов Бартлби“ нас подсећа на ту истину: свака актуализација потенцијалности значи да нешто друго није актуализовано. Бартлби престаје да преписује, тврди Агамбен (1999: 268), зато што вечно репетитиван чин преписивања поништава потенцијал непреписивања; не-испоручена писма из Бартлбијевог претходног упослења „шифре су догађаја који су се могли збити, али се никада нису одиграли“.

Све то усмерава пажњу не само на потенцијал да се буде, већ и на потенцијал да се не буде, стварајући зону индискреције између онога што је могло не бити али је било и онога што је могло бити али није. Тако и прошлост задржава своју потенцијалност. И тако, на Делезово запажања да је Бартлби нови Христ који је дошао да укине стари закон и да инаугурише нови мандат, Агамбен има доследни корективни додаток. Ако је Бартлби нови месија, он није дошао, попут Исуса, да искупи оно што је било, већ да

сачува оно што није (AGAMBEN 1999: 270). Бартлби се испоставља као лик потенцијалности који обнавља изворно јединство онога што се збило и онога што се није збило, а његова неодређена формула која лебди између бивствовања и небивствовања укида све филозофске принципе – вољу, разлог и нужност – који су настојали да одвоје потенцијално од „импотенцијалног“. Уместо да „дају награду или вечну казну ономе што је било“, Бартлбијеве речи носе обећање новог стварања које сеже у средиште свог „појављивања-или-непојављивања“ (AGAMBEN 1999: 271) – заступајући Агамбену онтологију потенцијалности.

6. МАЂЕ ЈЕ ВИШЕ. Бартлбијева „формула“, дакле, и код Делеза и код Агамбена ствара зону неодређености у којој су суспендовани и афирмација и негација, и бивствовање и небивствовање. И у Делезовој и у Агамбеновој анализи Бартлби функционише као репрезент онолошког пројекта, једном „живота“, други пут „потенцијалности“. И Делез и Агамбен Бартлбија везују за нешто ново, за могуће, за лик новог месије, једном препоручујући друштво братства по сутону отаца, други пут обнављајући историју до њеног пуног потенцијала и подсећајући на оно што се није догодило. Бартлби се, у том смислу, и код Делеза и код Агамбена појављује као књижевни гласник неког света који претходи актуелном уређењу овога света. Разлике почињу тамо где „Делезов Бартлби“ оваплоћује једну онтолошку моћ која има језичке, етичке и политичке последице. Агамбеново читање, пак, не износи последице с обзиром на претходећи или постојећи свет, већ подсећа на свет могућности. Док Делезова анализа истиче јединствени лик Бартлбија и његове формуле и инсистира на књижевним ефектима, Агамбен га у већој мери „користи“ као пример свог филозофског становишта, као јединствено место у генеалогии потенцијалности које показује да се потенцијалност може изразити. Рансијер са своје стране проблематизује Делезово читање „Бартлбија“ као саучесника онтолошке моћи живота која кроз његову узнемирујућу књижевну формулу баштини и обећање свог етичког и политичког испуњења у виду друштва братства и моралног живота поверења. Исто као што књижевно дело не може да се састоји само од еманципованих експресивних детаља без аутономне форме, ни политичко друштво браће не може да постоји у бесконачном кретању, без форме која репрезентује његове принципе. „Књижевност не отвара пролаз делезовској политици. Нема дионизијске политике“ (RANCIÈRE 2004: 164).

Конфузију, изгледа, ствара Делезово (на)именовање Бартлбија месијом. То евоцира замисао апсолутног спасења, представу некога ко ће решити све проблеме света и покренути ново доба човечанства. Међутим, Делезово „месијанство“ не односи се на обећање коначног помирења у којем би сви конфликти били пацификовани. Оно се супротставља двама принципима, наиме спасењу и милосрђу (DELEUZE 2014: 40). То су теолошки концепти, зависни од трансцендентног Бога који диктира закон. У случају спасења, месија

је представник тог закона: на судњи дан Христ се враћа на земљу да суди животима људи према божјим мерилима. У случају милосрђа, он постаје репрезент закона да се воли ближњи. И спасење и милосрђе падају у замку претварања појединаца у посебности унутар божанског плана. Бог је већ конфигурисао структуру и закон света и човечанство му се повинује или ишчекујући месију или љубављу према ближњима. Ново је у Делезовом месијанству да је оно демократско.⁷ То је потпуно различита слика од спасења или милосрђа, где се субјект одриче моћи да би је уступио трансцендентном Богу. Моћ у демократији не нестаје – остаје с „народом“ – само је преконфигурисана и редистрибуирана.⁸ Разлике се не разрешавају, већ им се даје простор да се изведу.

Делез је, наравно, споља гледано, могао бити одређенији у погледу тога како месијанска демократија треба да се структурира и мање магловит у погледу понуде конкретног политичког поретка. Али и његово опирање да одговори треба видети као један одговор – изостанак одговора сугерише хотимично уздржавање од понуде нацрта нове заједнице. Он нуди само алатку људима да сами смисле какви живот(и) и закон(и) у демократском друштву браће треба да буду, клонећи се ризика да и сам постане „отац“. Највише што може себи да дозволи је да укаже да, када је очинска функција укинута, Бартлби – лик отпора оној заједници Оца у којој су животи људи подређени општим законима који регулишу вишеструкост живота унутар изводљивих ограничења и диктирају прилагођавање дефинисаним репрезентацијама – показује пут ка оном потпуно другачијем: ка животу неинтегрисаном законом, животу изван насиља језика и закона као апсолутном потенцијалитету, животу који ни на који начин више није подређен закону, већ потоњи постаје објект слободне игре потенцијалности. Рећи више било би превише.

---

⁷ Ова визија „демократског“ се чини на први поглед блиском Деридином (Derrida) појму „демократије која ће доћи“. Али месија је код Дериде у одсутности присутан лик ипак оног спасења које долази одозго и, као апсолутна другост, трансцендира историју (DERRIDA 2004). Месијанска демократија је код Делеза, у битном смислу напротив, иманентни а не трансцендентни лик који ће доћи. Она је већ ту као неостварена потенцијалност, као сама апсолутна потенцијалност.

⁸ Делез се ослања на Фукоу (Foucault) аналитику моћи (FUKO 2010; DELEUZE 1989). Као и Агамбен, он не мисли да закон треба укинути да би наступила анархија. Закон може да остане – уколико је учињен неоперативним. Уместо да блокира апсолутну потенцијалност живота законом, закон је подређен потенцијалности: сингуларности мењају закон онако како се њихови односи моћи мењају. „Једнога дана човечанство ће се играти законом као што се деца играју истрошеним играчкама, не да би обновила њихову канонску употребу већ да би је се ослободила заувек. После закона се не налази оригиналнија и исправнија употребна вредност која претходи закону, већ нова употреба која се рађа тек после њега“ (AGAMBEN 2005: 64).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- AGAMBEN, Giorgio. *Bartleby, or On Contingency*. Giorgio Agamben. *Potentialities: Collected Essays in Philosophy*. Stanford: Stanford University Press, 1999, 243–271.
- AGAMBEN, Giorgio. *State of exception*, Chicago: Chicago University Press, 2005.
- BEKET, Samjuel. *Nemušto*. Čačak: Dom kulture, 1986.
- BEKET, Samjuel. *Moloa*. Čačak: Gradac, 2015.
- COOKE, Alexander. Resistance, Potentiality and the Law: Deleuze and Agamben on Bartleby. *Angelaki* 10/3 (2005): 79–89.
- DELEUZE, Gilles. *Fuko*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1989.
- DELEUZE, Gilles. The exgazsted. Gilles Deleuze. *Essays Critical and Clinical*. London: Verso, 1998a, 152–174.
- DELEUZE, Gilles. The Greatest Irish Film (Beckett's 'film'). Gilles Deleuze. *Essays Critical and Clinical*, London: Verso, 1998b, 23–26.
- DELEUZE, Gilles. Preface to the Franch Edition. Gilles Deleuze. *Essays Critical and Clinical*, London: Verso, 1998c, iv-v.
- DELEUZE, Gilles. Literature and Life. Gilles Deleuze. *Essays Critical and Clinical*. London: Verso, 1998d, 1–6.
- DELEUZE, Gilles. Bartleby ili formula. Gilles Deleuze. *Bartleby ili formula – Herman Melville, Perovođa Bartleby*, Novi Sad: Kuda. org; Zagreb: Multimedijalni institut, 2014, 5–43.
- DELEZ, Žil. *Razlika i ponavljanje*. Beograd: Fedon, 2009.
- DERIDA, Žak. *Marksove sablasti: stanje duga, rad žalosti i nova internacionala*. Beograd: Službeni list SCG; Nikšić: Jasen, 2004.
- FROJD, Sigmund. *Totem i Tabu: neke podudarnosti u duševnom životu divljaka i neurotičara*. Beograd: Neven, 2014.
- FUKO, Mišel. Subjekt i moć. Mišel Fuko. *Spisi i razgovori*. Beograd: Fedon, 2010, 140–167.
- HORKHEIMER, Max, Theodor W. Adorno. *Dialektik der Aufklärung*. Theodor W. Adorno: Gesammelte Schriften, tom 3, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997.
- MELVILLE, Herman. Perovođa Bartleby. Gilles Deleuze. *Bartleby ili formula – Herman Melville. Perovođa Bartleby*. Novi Sad: Kuda. org; Zagreb: Multimedijalni institut, 2014, 45–101.
- NEGRI, Antonio, Michael Hardt. *Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2000.
- NIČE, Fridrih. *Genealogija morala*. Beograd: Grafos, 1986.
- RANCIÈRE, Jacques. Deleuze, Bartleby, and the Literary Formula. Jacques Rancière, *In The Flesh of Words: The Politics of Writing*. Stanford: Stanford University Press, 2004, 146–164.
- SPINOZA, Baruh de. *Etika. Geometrijskim redom izložena i u pet delova podeljena*. Beograd: BIGZ., 1983.
- ŽUKAUSKAITĖ, Audronė. Potentiality as a Life: Deleuze, Agamben, Beckett. *Deleuze Studies* 6/4 (2012): 628–637.

Predrag M. Krstić

LAW AND RESISTANCE: LITERARY-THEORETICAL REACTIONS
TO THE 'BARTLEBY' CHALLENGE

Summary

Melville's novella 'Bartleby, the Scrivener. A Story of Wallstreet', written in the middle of the nineteenth century, encountered unexpected processing in the second half of the twentieth century. Prominent philosophers and literary theorists revitalized and reinterpreted it in the key of their conceptions, reading the character of Bartleby or loading in it some paradigmatic property that could be instructive for contemporaneity. The author of this paper believes that this unconcluded debate could be presented through two key concepts: law and resistance. After presenting the plot and some significant moments of Melville's text, the first part of the paper comments on Deleuze's and Rancière's interpretation of Bartleby's 'agrammatical' formula, a sentence that responds to all the offers and demands before him: 'I would prefer not to.' The central parts of the paper are dedicated to the analyses of (in)possibility or (in)desirability of a transition or generalization that these interpreters attribute to that statement, the transition from grammatical to ethical and political resistance. In that respect opposed, Deleuze's and Rancière's views are joined by the radically emancipatory-oriented suggestions of Negri and Hardt. The final parts of the paper, inspired by Agamben's vision of Bartleby as a character representing the pronounceability and necessity of rehabilitation, in the history of Western thought neglected, 'potentiality', pointing to a kind of conscious reduction procedure of Melville and/or Deleuze in articulating a figure of 'absolute potentiality'. It would not establish a new law, but would only enable the game of power and resistance of benevolent singularities in the multitude which would not be – which should not be – regulated in advance.

Универзитет у Београду
Институт за филозофију и друштвену теорију
krstic@instifdt.bg.ac.rs
prekrst66@gmail.com